

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
ہست کلید در گنج حکیم

دستنامهء علوم و فنون ادبی (۱)

پایہٴ دہم - دورہٴ دوم متوسطہ

مبانی برنامه درسی علوم و فنون ادبی دوره دوم متوسط

زبان و ادبیات فارسی، بار گران میراث ارزشمند فرهنگی نسل‌های گذشته را بر دوش دارد. آشنایی با این ذخایر، زمینه دست‌یابی فراگیران به مراتبی از حیات طیبه را فراهم می‌سازد و از طرفی نقش مهمی در تقویت خلاقیت و کاربرد درست مهارت‌های زبانی و ادبی دارد.

ضرورت برنامه ریزی و تألیف جدید در دوره دوم متوسط

این کتاب حاصل تحوّل است که از دوره ابتدایی آغاز گشته و اکنون به دوره دوم متوسطه رسیده است.

دلایل تغییر:

۱. تغییر رویکردهای آموزشی زبان فارسی در ابتدایی و لزوم تداوم آنها در متوسطه: تغییر در محتوای

دروس، فعالیت‌ها، تمرین‌ها و حتی نحوه مدیریت کلاس و درس مبتنی بر همیاری، مشارکت و فعال بودن

دانش‌آموز در قالب گفت‌وگو و تحلیل متون

۲. **تغییر در سیاست‌ها و نگرش‌های آموزشی و برنامه‌ریزی:** نظام آموزشی باید دانش‌آموزان را به خودباوری و خودشکوفایی برساند تا در نتیجه:

ا- دانش‌آموزان بتوانند توانمندی‌های خود را برای موفقیت در رویارویی با چالش‌های پیش رو کشف و استخراج کنند.

ب- برای ظرفیت‌های علمی و توانایی‌های منطقه‌ای جایگاه و امکان بروز ایجاد شود. مجالی فراهم شود تا دانش‌آموزان با هدایت معلم خود ناگفته‌های کتاب درسی را که دوست داشتند در کتاب درسی بیابند، در قالب **درس آزاد** خود تهیه و تولید کنند.

۳. **ترویج فرهنگ مطالعه، کتابخوانی و پژوهش:** اختصاص بخشی از ساعت از برنامه هفتگی آموزش فارسی به کتاب‌خوانی.

۴. **ادامه منطقی ساختار و محتوای کتاب‌های فارسی ابتدایی در دوره متوسطه اول و دوم:** کتاب‌های فارسی متوسطه با وجود تفاوت ساختاری و محتوایی با کتب دوره ابتدایی باید ادامه دوره ابتدایی باشد تا امکان تسلسل و جامعیت طرح مباحث و مفاهیم آموزش زبان و ادبیات برای برنامه‌ریزان درسی و معلمان فراهم شود.

رویکردهای حاکم بر برنامه درسی فارسی متوسطه

رویکرد، جهت‌گیری اساسی نسبت به یاددهی و یادگیری و ابعاد گوناگون آن در حوزه برنامه‌ریزی درسی است. رویکرد عامّ این برنامه، بر بنیاد «برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران»، یعنی شکوفایی فطرت الهی، استوار است و تألیف و سازماندهی کتاب با توجه به عناصر پنجگانه (علم، تفکر، ایمان، اخلاق، عمل) و جلوه‌های آن در چهار پهنه «خود، خلق، خلقت و خالق» انجام گرفته است.

اهداف آموزشی کل کتاب علوم و فنون ادبی پایه دهم:

- ۱) آشنایی با مبانی علوم و فنون ادبی
- ۲) تقویت توانایی درک مفاهیم و مضامین متون ادبی
- ۳) پرورش توانایی و مهارت در «خوانش صحیح» و درک مفاهیم و مضامین متون ادبی
- ۴) رشد مهارت نقد و بررسی (کالبد شکافی) متن در سه قلمرو «زبانی، ادبی و فکری»
- ۵) آشنایی با سیر تاریخی زبان و ادبیات فارسی «از پیش از اسلام تا قرن هفتم»
- ۶) تقویت توانایی و مهارت تحلیل و بررسی آثار ادبی در نمونه‌های ارائه شده
- ۷) آشنا شدن با انواع شعر فارسی در دوره اول و دوره دوم
- ۸) آشنایی با انواع سبک شعر فارسی از دیدگاه ملک‌الشعراى بهار
- ۹) آشنایی با انواع نثر فارسی از دیدگاه ملک‌الشعراى بهار
- ۱۰) آشنایی با ویژگی‌های سبک خراسانی
- ۱۱) تقویت توانایی بررسی سبک‌شناختی آثار نظم و نثر سبک خراسانی
- ۱۲) ارتقای مهارت و توانایی مقایسه انواع نثر
- ۱۳) آشنایی با چهره‌های شاخص شاعران و نویسندگان هر دوره

- ۱۴) پرورش توانایی استخراج نکات زبانی ادبی و فکری متن ادبی شعر و نثر
- ۱۵) رشد توانایی پیدا کردن ویژگی‌های سبکی در نمونه‌های ارائه شده
- ۱۶) تقویت حس شنیداری در دریافت آهنگ و موسیقی برخاسته از کلام
- ۱۷) آشنایی با عوامل تأثیرگذار در شعر فارسی (لحن، عاطفه، وزن و قافیه)
- ۱۸) آشنایی و مهارت تشخیص زیبایی‌های سخن: «بدیع لفظی، واج‌آرایی، سجع، موازنه و جناس»
- ۱۹) پرورش علاقه‌مندی به تحلیل و بررسی آثار ادبی مربوط به این دوره
- ۲۰) تقویت علاقه‌مندی به مطالعه متون نظم و نثر مربوط به این دوره
- ۲۱) پرورش مهارت بلاغت و فصاحت در سخن برای بهره‌گیری از التذاذ ادبی

بررسی ساختار و محتوای کتاب علوم و فنون ادبی دهم:

این کتاب از چهار مبحث کلی در چهار فصل با عنوان‌های زیر تشکیل شده است:

(۱) کلیات

(۲) تاریخ ادبیات و سبک‌شناسی

(۳) موسیقی شعر

(۴) زیبایی‌شناسی (بدیع لفظی)

بنابراین ساختار و محتوای هر بخش به دلیل ماهیت آن علوم از هم متفاوت خواهد بود. این کتاب مهارت‌های خواندن، شنیدن، سخن‌گفتن و مهارت‌های خاص ادبیات؛ یعنی نقد، تحلیل، موسیقی شعر و آرایه‌های ادبی را در بر دارد.

توجه:

الف) کتاب با ستایش آغاز و به نیایش پایان می‌پذیرد.

ب) کتاب در چهار فصل تنظیم شده است.

پ) در هر فصل چهار یا پنج درس آورده شده است.

ت) کتاب شامل هفده درس است.

ث) عناوین هر درس شامل:

- متن درس
- تصویر
- فعّالیت
- گفت وگو
- فعّالیت نوشتاری

۱. متن درس به روش مستقیم ارائه شده است.

۲. تصاویر: از تصاویر هم‌خوان با درون‌مایه درس، در جهت فهم و درک محتوا استفاده شده است.

۳. فعّالیت: پرسش‌هایی با توجه به متن درس در سطح همگرا، واگرا و بینابین در درون درس طرح شده است.

۴. گفت وگو:

الف) جهت تقویت مهارت‌های زبانی و فکری طراحی شده است.

ب) نقد، توانایی اظهار نظر درباره یک موضوع را تقویت می‌کند.

۵. فعّالیت نوشتاری: ساختار فعّالیت‌های نوشتاری کتاب علوم و فنون ادبی پایه دهم در پایان هر درس، برای ارزشیابی از

آموزه‌های محتوایی متن، معمولاً سه تا شش پرسش مطرح شده است.

بنابراین ساختار و محتوای هر بخش به دلیل ماهیت آن علوم از هم متفاوت خواهد بود. این کتاب مهارت‌های خواندن، شنیدن، سخن گفتن و مهارت‌های خاص ادبیات؛ یعنی نقد، تحلیل، موسیقی شعر و آرایه‌های ادبی را در بر دارد.

درفصل اول (کلّیات)، به شیوه قیاسی با حرکتی از کل به جزء اطلاعاتی مختصر درباره مبانی علوم و فنون ادبی ارائه می‌شود. این فصل رویکرد اصلی کتاب را بیان می‌کند و چگونگی بررسی ساختار و محتوا را در جریان آموزش برای مخاطبان روشن می‌سازد.

در فصل دوم (تاریخ ادبیات و سبک‌شناسی)، سیر تاریخی زبان و ادبیات فارسی (پیش از اسلام تا قرن هفتم) تبیین می‌شود و در کنار ویژگی‌های تاریخی به ویژگی‌های سبکی آثار نظم نثر ادبی نیز پرداخته می‌شود.

در فصل سوم (موسیقی شعر)، یکی از ارکان فنون ادبی یعنی عروض و قافیه آموزش داده می‌شود تا خواننده با یادگیری آن بتواند وزن و آهنگ مناسب را تشخیص دهد.

در فصل چهارم (زیبایی‌شناسی)، دانش آموز با پهنه دیگری از قلمرو ادبی یعنی آرایه‌ها و زیبایی‌های سخن (بدیع لفظی) آشنا شده و آموخته‌هایش را در متون ادبی به کار می‌بندد.

بخش خودارزیابی‌های نوشتاری:

برای تعمیق آموخته‌ها مجموعه فعالیت‌هایی در متن و پایان درس‌ها تدوین شده است این فعالیت‌ها مطالب خاصی را آموزش دنبال می‌کند. فعالیت‌های پایان دروس دانش‌آموز را به کسب به مهارت در فنون ادبی آموخته شده ترغیب می‌کند.

فعالیت‌های پایان فصول نیز با عنوان کارگاه تحلیل فصل، نمونه‌هایی در اختیار خواننده می‌گذارد تا آموخته‌های فصل را به طور عملی به کار بندد.

در این کتاب برای هر درس، حدود سه یا چهار تمرین در نظر گرفته شده است. تمرین‌ها در مسیری منطقی و منطبق بر آموزش‌های علوم و فنون ادبی تدوین و تنظیم شده‌اند. حدود ۵۰ تا ۵۵ تمرین در این کتاب وجود دارد که برای تحقق مهارت‌های زیر (گاه نیز چند مهارت تلفیقی) در نظر گرفته شده‌اند:

۱. مهارت زبانی

۲. مهارت‌های ادبی

۳. مهارت درک مطالب محتوای متن درس

۴. کالبد شکافی عملی متن در سه قلمرو: زبانی، فکری و ادبی

توصیه‌ها و پیشنهادها:

۱. به دلیل پیوستگی و ارتباط تنگاتنگ مطالب، همزمانی انجام فعالیت‌ها توصیه می‌شود. اما نکته مهم آن است که

تمرین‌های مربوط به دانش‌های زبانی و ادبی باید پس از تدریس این نکات در کلاس انجام شود.

۲. در پاسخ به فعالیت‌ها، نظارت و هدایت آموزشی دبیر لازم است.

۳. ارزشیابی در پایان هر درس، موقعیتی را برای ارزشیابی مستمر فراهم می‌سازد.

کلیاتی مربوط به خوانش متن:

فرایند خواندن را یکی از کارکردهای مهم و اثرگذار کنش‌های زبانی در فربه‌سازی اندیشه و رشد و پرورش شخصیت فکری به شمار می‌آورند؛ زیرا «خواندن» یک اثر مکتوب، متن نوشتار را به گفتاری پویا و زنده تبدیل می‌کند که در جریان شکل‌گیری آن، عوامل دیگری نظیر فضای فکری و جهان‌نگری خواننده، زمینه، موقعیت، لحن کلام و ... سبب می‌شوند تا معانی و برداشت‌های تازه‌ای از اثر پدیدار شود.

بنابراین خواندن یک اثر، پیوندی است میان متن و خواننده؛ به بیان دیگر، خواندن یک عمل تعاملی است که بین عناصر متن و خلاقیت‌های ذهنی خواننده ایجاد می‌شود.

گیرنده پیام

خواننده معنا آفرین و تصویر ساز

فرستنده پیام

پیام فرستنده (نویسنده یا شاعر) برای آن‌که به‌طور کامل به گیرنده (شنونده) منتقل شود، نیازمند خواننده‌ای معنا آفرین و تصویر ساز است تا با نیروی درک و تخیل و آفرینش ذهن خود، خلق هنری را به پایان برساند.

خوانش دقیق متن

انتخاب آهنگ صحیح

درنگ به جا

انتخاب مناسب جایگاه تکیه

تلفظ درست واژه ها

انواع خواندن

خواندن پذیرا

خواندن سازنده

خواننده تنها خود را به درک و دریافت جمله به جمله متن محدود و مقید می‌کند، پیکره کلی متن را نمی‌بیند، تنها به اجزا و پاره‌ها توجه می‌کند و در نتیجه تصویر درستی از کلیت اثر نمی‌تواند به دست آورد.

خواننده بر پایه جریان فعال ذهنی خود و دریافت معنا و تصاویر و تخیل حاکم بر فضای کلی اثر، فرایند خواندن را پیش می‌برد و ارتباط ویژه‌ای با متن برقرار می‌سازد. در این شیوه کنش خواندن یک فعالیت پویا و اثرگذار است.

مکن و شیوه خواندن مهم‌ترین فرآیند هستی بخش شعر اثر ادبی - هنرمندی است.

وقتی خواننده هنگام خواندن، خود را در فضای حسّی - عاطفی اثر می‌یابد، در واقع با آن همراه و هم‌حس می‌شود. این ایجاد هم‌سوئی و هم‌حسّی با متن سبب می‌شود که خواننده هستی خود را با خُلق و خوی و منش قهرمان اثر همراه و یکسان ببیند و در خود دگرگونی و تحوّل احساس کند. تبدیل به دیگری شدن در جریان خوانش یک اثر چونان شناخت حقیقت و

هویت خویشتن، با ارزش است؛ البتّه ناگفته نماند که کنش خواندن افزون بر کارکرد تعالی‌بخشی و دگرگون‌کننده، ممکن است به سبب آگاهی‌های نادرست و نارسای خوانندگان نه تنها قابلیت‌های زبانی، تصویری و شنیداری متن را آشکار نسازد، با خوانشِ سطحی و ناقص، ویژگی‌های اثرگذار نوشته را بی‌اثر گرداند.

انتقال دلاوری و شجاعت موجود در متن به خواننده
متناسب با محتوای اثر حماسی

انواع سخن

کوبنده و استوار

«فعولن فعولن فعولن فعل»

حفظ آهنگ (وزن) شعر

خداوند روزی ده رهنمای

خداوند نام و خداوند جای

ایجادکش آوایی در آخرین بخش کلمه

کمندى به دست، ازدهایی به زیر

برون شد به نخجیر چون نره شیر

ادای درست و کامل تشدیدها

استفاده از حرکات متناسب دست، بدن و صورت

حماسه ها داستان های بلند و کاملی هستند و انواع سخن

توجه به آهنگ های فرعی در فضای حماسی

ها را در خود دارند؛ تعلیمی، غنایی، ستایش، مدح، وصف، گفت و گو و ... و خواننده باید با توجه به همه شرایط موجود در

متن به کار خود پردازد و به این آهنگ های فرعی در فضای حماسه توجه داشته باشد.

۲

انواع سخن

تعریف کردن صمیمانه حکایت با آهنگی نرم و ملایم به گونه‌ای که شنونده از آن پند گیرد یا تحت تأثیر واقع شود.

برگزیدن لحن خاص با توجه به موضوع، محتوا و فضای کلی متن

خواندن متن شبیه به تعریف یک واقعه یا حادثه پندآموز یا طنز

رعایت سجع‌ها و قرار دادن تأکید جملات بر روی آن‌ها

خواندن اشعار داخل روایت با لحنی مناسب

رعایت دقیق علائم نگارشی

آرامش و اطمینان در خواندن همچون فردی که از ماجرا آگاهی دارد

افزودن بر تأثیر کلام با سکون‌ها و سکوت‌ها

خواندن به گونه‌ای که شنونده را مشتاق و منتظر شنیدن بقیه ماجرا کند

سرعت خواندن حکایات از دیگر نوشته‌ها کمتر است

نگاه خواننده در حین خواندن به فهم مخاطبان یاری رساند

تغییرهای مناسب آهنگ به تناسب شخصیت‌ها

رعایت دقیق فراز و فرودهای آوایی متناسب با جریان داستان برای ایجاد حالت کشش و انتظار در شنونده

۳

انواع سخن

گفت استاد: مبر درس از یاد
یاد باد آنچه به من گفت استاد

تلاکرتن در جایگاه استاد صاحب‌تجرب بود لسنوز
سخن‌گاه آملانه و هم‌لازه با سخن
هشدار دهند و بیدار کنند

انواع سخن

۲

سخن گفتی و گو

منظومه

توجه به کشش های آوایی و جملات پرسشی

توجه به فروکش های لحن پاسخ گوینده

حفظ حس غرور و خودخواهی در جملات پرسش گر

در نظر گرفتن حس گفتن جملات عاقلانه و حکیمانه در جملات پاسخ گو

استفاده از دست و صورت و بدن در تفهیم موضوع

رجز خوانی

دو نفر به شرح دلآوری ها و نژاد و افتخارات خود با لحنی حماسی می پردازند : رستم و اسفندیار

گفت و گوها سرعادی

شکل های گوناگون دارد و با توجه به فضا و عواطف داستان شکل و لحن خاص می یابد

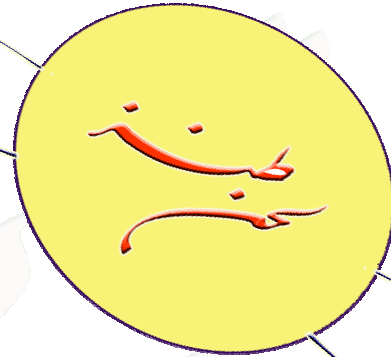
مناظره: مناظره رقابت کردن با یکدیگر در بحث و گفت و گو یا پرسش و پاسخ است. در این نوشته‌ها معمولاً لحن پرسش کننده تند و محکم، به دور از خردگرایی و همراه با فخر فروشی است؛ در حالی که لحن پاسخ دهنده همواره آرام و متین و توأم با خرد است؛ به عبارت دیگر پرسش گر که فکر می کند برحق است، سؤالی را از طرف مقابل می پرسد اما چنان پاسخی می شنود که دیگر حرفی برای گفتن نمی ماند. خواننده چنین متنی می تواند همانند یک بازیگر نقش آفرینی کند؛ یعنی در عین حال دو لحن را با دو چهره متفاوت بیان کند. گاه با این طرف و آن طرف رفتن، جایگاه و صدای خود را تغییر می دهد که مفهوم را بهتر بتواند بیان کند.

بهترین مناظره‌های ادبیات فارسی عبارتند از: مست و محتسب از پروین اعتصامی، فرهاد و خسرو از نظامی.

در گفت و گوها باید:

۱. لحن دو طرف گفت و گو را در نظر گرفت.
۲. اگر گفت و گو دارای راوی باشد، لحن راوی را نیز باید به دیگر لحن‌ها افزود.
۳. رعایت عواطف و احساسات دو طرف مکالمه، کار را برای شنونده جذاب می کند.
۴. گرفتن حالت دو طرف به خود باعث تمایز گفته‌ها می شود.
۵. رعایت لحن گفتار به تناسب موقعیت شغلی و اجتماعی افراد، ضرورت دارد.

انواع سخن ۵

معمولاً در پایان به نتیجه می‌رسد و خواننده را می‌خنداند
جملات پایانی بیشترین تأثیر را بر خواننده می‌گذارند

از قدیم در نظم و نثر فارسی رایج بوده است
بیشتر در قالب حکایت خودنمایی کرده است

انواع سخن

الحکم للذم للذم للذم للذم للذم

شعری که در وصف میهن سروده می شود و شاعر در آن می کوشد تا با تحریک احساسات ملی گرایانه و وطن دوستانه مخاطبان خود، آنان را به پاسداری و محافظت از کشور خود برانگیزد. شاعر این گونه اشعار با شور و حرارتی وصف نشدنی، مردم را به دفاع از میهن خود فرا می خواند و در این کار وطن را مادر خود می داند؛ مادری که هر کس برای دفاع و حمایت از او باید به پا خیزد و از خود غیرت نشان دهد. یا به حال او می گیرید یا درس وطن خواهی تعلیم می دهد.